Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

KORXONA XARAJATLARINI TAHLIL QILISH VA ULARNI MAQBULLASHTIRISH

Quryazov Quryozbek Ergash o'g'li
quryozov.quryoz313@gmail.com
+998 (88) 211-78-88
https://doi.org/10.5281/zenodo.23758983

Kirish: Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirish, moliyaviy barqarorligini ta'minlash va raqobatbardoshligini mustahkamlashda xarajatlarni tahlil qilish hamda ularni maqbullashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Har qanday korxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi mavjud resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish xarajatlarini nazorat qilish hamda ortiqcha sarf-xarajatlarni kamaytirishga bevosita bog'liq. Shu sababli korxona xarajatlarini tizimli ravishda o'rganish, ularning tarkibi va o'zgarish sabablarini aniqlash bugungi kunning dolzarb iqtisodiy masalalaridan biri hisoblanadi. Korxona xarajatlari mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish, xizmatlar ko'rsatish, xodimlar mehnatiga haq to'lash, xomashyo va materiallarni xarid qilish, energiya resurslaridan foydalanish hamda boshqa xo'jalik operatsiyalarini amalga oshirish bilan bog'liq sarflarni o'z ichiga oladi. Ushbu xarajatlarning samarali boshqarilishi korxona foydasini oshirish, mahsulot tannarxini pasaytirish va moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini yaxshilash imkonini beradi. Aksincha, xarajatlarning nazoratsiz ortib borishi korxonaning daromadliligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, uning bozordagi raqobatbardoshligini pasaytirishi mumkin.

Tahlil va natijalar: **Korxona xarajatlarini tahlil qilishning afzalliklari: Xarajatlarni kamaytirish imkoniyati** - korxonada ortiqcha va samarasiz sarf-xarajatlarni aniqlash hamda ularni qisqartirish imkonini beradi. **Foyda miqdorini oshirish** - xarajatlarni samarali boshqarish mahsulot tannarxini pasaytirish va korxonaning sof foydasini ko'paytirishga yordam beradi. **Resurslardan samarali foydalanish** - xomashyo, materiallar, mehnat va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi. **Moliyaviy nazoratni kuchaytirish** - korxona budjetini nazorat qilish, xarajatlar rejasidan chetlanishlarni aniqlash va moliyaviy intizomni mustahkamlashga xizmat qiladi. **Raqobatbardoshlikni oshirish** - ishlab chiqarish xarajatlarini maqbullashtirish orqali mahsulot yoki xizmatlarning narxini raqobatbardosh darajada belgilash va bozordagi mavqeni mustahkamlash imkonini beradi.

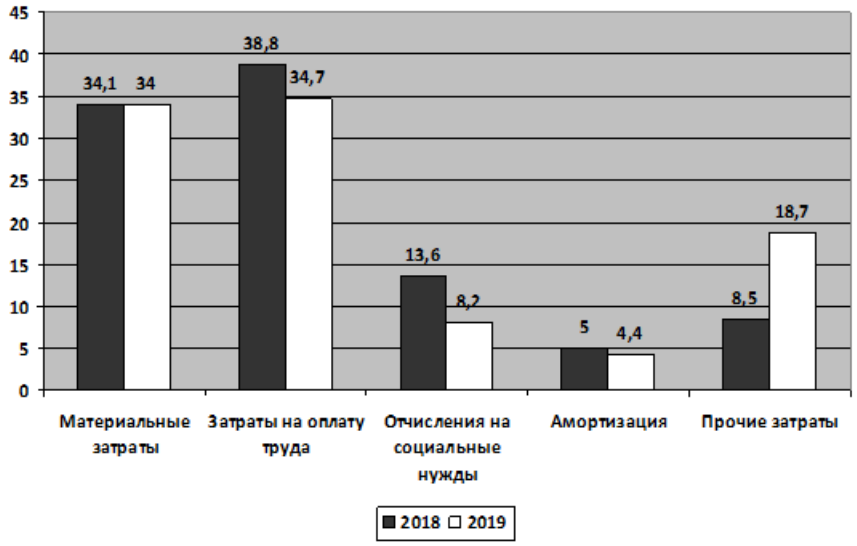

1-rasm. 2018-2019 yillarda ATP AJ xarajatlar tarkibining iqtisodiy elementlar bo'yicha dinamikasi (%)[1]

Korxona xarajatlarini tahlil qilmaslikning kamchiliklari: Korxona xarajatlarini tahlil qilmaslikning kamchiliklari: Ortiqcha xarajatlarning ko‘payishi - xarajatlar muntazam tahlil qilinmasa, samarasiz sarflar aniqlanmaydi va korxonaning umumiy xarajatlari ortib boradi. **Foydaning kamayishi** - ishlab chiqarish va boshqaruv xarajatlarining nazoratsiz oshishi korxonaning daromadliligi hamda sof foydasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. **Resurslardan samarasiz foydalanish** - xomashyo, materiallar, mehnat va moliyaviy mablag‘larning isrof bo‘lishi hamda ulardan foydalanish samaradorligining pasayishiga olib keladi. **Noto‘g‘ri boshqaruv qarorlari** - xarajatlar to‘g‘risida aniq ma’lumotlar mavjud bo‘lmaganda, rahbariyat budjetni rejalashtirish, narx belgilash va investitsiya kiritishda xatolarga yo‘l qo‘yishi mumkin. **Raqobatbardoshlikning pasayishi** - mahsulot tannarxining asossiz yuqori bo‘lishi narxlarning oshishiga, mijozlar talabining kamayishiga va korxonaning bozordagi mavqeyi zaiflashishiga sabab bo‘lishi mumkin.

[1] Studresearsh.ru. (2019). *Анализ затрат предприятия*. [online] Available at: https://studresearsh.ru/reshaemTrudnosty/43_analizZatratPredpriyatiya.html [Accessed 24 Oct. 2026].

Таблица 1. Анализ элементов затрат за 1 квартал 2023 г., тыс. руб.

Показатель	Закупки	Производство	Логистика	Сбыт	Управление	Всего
Сырье и материалы	1500	60 500	0	0	0	62 000
Энергоресурсы	500	12 500	750	500	250	14 500
Оплата труда	950	12 400	1250	2500	1500	18 600
Содержание и ремонт основных средств	0	6000	1200	800	0	8000
Услуги сторонних организаций	500	1200	600	2200	400	4900
Налоги и сборы	0	0	300	700	1000	2000
Технологические потери	0	1400	0	0	0	1400
Естественная убыль и утилизация	250	0	750	500	0	1500
Прочие расходы	500	1200	500	800	100	3100
Всего затраты	4200	95 200	5350	8000	3250	116 000

2-rasm. Ishlab chiqarish kompaniyasi uchun xarajatlarni tahlil qilishda xarajatlar elementlari va biznes jarayonlari bo'yicha guruhlash[2]

Takliflar: Xarajatlarni muntazam tahlil qilish tizimini joriy etish - korxonada xarajatlarni har oyda tahlil qilish, ularning tarkibi va o‘zgarish sabablarini aniqlash hamda belgilangan reja bilan taqqoslab borish lozim. **Ortiqcha sarf-xarajatlarni qisqartirish** - ishlab chiqarish, boshqaruv va ma’muriy xarajatlarni o‘rganish orqali samarasiz sarflarni aniqlash va ularni kamaytirish choralarini ishlab chiqish zarur. **Raqamli texnologiyalardan foydalanish** - xarajatlarni hisobga olish, budjetni rejalashtirish va moliyaviy nazoratni avtomatlashtirish uchun zamonaviy dasturiy ta’minot hamda elektron hisob tizimlarini joriy etish maqsadga muvofiq. **Resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash** - xomashyo, elektr energiyasi, suv va boshqa resurslar sarfini nazorat qilish, isrofgarchilikni kamaytirish hamda energiya tejamkor texnologiyalardan foydalanish kerak. **Xodimlarning mas’uliyatini oshirish** - xarajatlarni boshqarish bo‘yicha xodimlarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, har bir bo‘lim uchun xarajatlar rejasini belgilash va natijalarni baholash tizimini yo‘lga qo‘yish lozim. **Budjetlashtirish va ichki nazoratni takomillashtirish** - korxonaning har bir bo‘limi uchun xarajatlar budjetini shakllantirish, mablag‘lardan maqsadli foydalanishni nazorat qilish va rejadan chetlanishlar yuzasidan o‘z vaqtida choralar ko‘rish zarur.

Xulos: Xulosa qilib aytganda, korxona xarajatlarini tahlil qilish va ularni maqbullashtirish korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish, moliyaviy barqarorligini ta’minlash hamda raqobatbardoshligini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Xarajatlarni muntazam tahlil qilish orqali ortiqcha sarf-xarajatlarni aniqlash, mavjud resurslardan samarali foydalanish va mahsulot tannarxini pasaytirish imkoniyati yaratiladi. Bu esa korxona foydasining oshishi va moliyaviy natijalarining yaxshilanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish, xarajatlarni rejalashtirish, budjetlashtirish va ichki nazorat tizimini takomillashtirish korxona faoliyatini samarali boshqarishning muhim shartlaridan hisoblanadi. Xarajatlarni maqbullashtirish jarayonida nafaqat mablag‘larni tejash, balki mahsulot sifatini saqlash, mehnat unumdorligini oshirish va mijozlar

[2] Предприятия, А.А.А. (2023). *Анализируем производственные затраты*. [online] Profiz.ru. Available at: https://www.profiz.ru/peo/5_2023/analiziruem_zatraty/ [Accessed 24 Oct. 2026].

ehtiyojlarini qondirishga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Umuman olganda, korxona xarajatlarini ilmiy asosda tahlil qilish va samarali boshqarish usullaridan foydalanish korxonaning uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Drury, C. (2018). Management and Cost Accounting. 10th edn. Andover: Cengage Learning.
2. Datar, S.M. and Rajan, M.V. (2018). Horngren's Cost Accounting: A Managerial Emphasis. 16th edn. Harlow: Pearson Education.
3. International Accounting Standards Board (IASB) (2026). IAS 2 Inventories. London: IFRS Foundation. Available at: https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-2-inventories/ (Accessed: 24 October 2026).
4. Garrison, R.H., Noreen, E.W. and Brewer, P.C. (2021). Managerial Accounting. 17th edn. New York: McGraw Hill.
5. Hilton, R.W. and Platt, D.E. (2020). Managerial Accounting: Creating Value in a Dynamic Business Environment. 12th edn. New York: McGraw Hill.
6. Weygandt, J.J., Kimmel, P.D. and Kieso, D.E. (2022). Managerial Accounting: Tools for Business Decision Making. 9th edn. Hoboken, NJ: Wiley.
7. O'zbekiston Respublikasi (1996). Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi Qonun, O'RQ-404-son, 2016-yil 13-aprel. LexUZ. Available at: https://lex.uz/ (Murojaat sanasi: 24.10.2026).
8. O'zbekiston Respublikasi (2019). Soliq kodeksi, O'RQ-599-son, 2019-yil 30-dekabr. LexUZ. Available at: https://lex.uz/ (Murojaat sanasi: 24.10.2026).
9. Atrill, P. and McLaney, E. (2019). Management Accounting for Decision Makers. 9th edn. Harlow: Pearson.
10. Hansen, D.R., Mowen, M.M. and Heitger, D.L. (2022). Cost Management. 5th edn. Boston, MA: Cengage Learning.
11. Studresearsh.ru. (2019). Анализ затрат предприятия. [online] Available at: https://studresearsh.ru/reshaemTrudnosty/43_analizZatratPredpriyatiya.html [Accessed 24 Oct. 2026].
12. Предприятия, А.А.А. (2023). Анализируем производственные затраты. [online] Profiz.ru. Available at: https://www.profiz.ru/peo/5_2023/analiziruem_zatraty/ [Accessed 24 Oct. 2026].